

ΕΣΤΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ

Τόμος ΚΔ΄.

Συνδρομή ἰτησια: Ἐν Ἑλλάδι φρ. 12, ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φρ. 20. — Αἱ συνδρομαὶ ἄρχονται ἀπὸ 1 ᾿Ιανουαρίου. Ἐκαστ. ἔτους καὶ εἶναι ἰτησιαί. — Γραφεῖον Διευθ. Ὁδὸς Σταδίου 32.

12 ᾿Ιουλίου 1887

ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Τὰ ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα ἐσχηματίσθησαν κατὰ μέγα μέρος καὶ πλουτίζονται καθ' ἑκάστην δι' ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα οἱ προνοητικοὶ ἡμῶν πρόγονοι ἐφρόντισαν νὰ καταθέσωσιν εἰς τοὺς τάφους τῶν ἐὰν ἔλειπον τὰ ἐξ αὐτῶν εὐρήματα, τὰ μουσεῖα θὰ ἐστεροῦντο χιλιάδων μικρῶν ἀριστουργημάτων κοσμοῦντων σήμερον αὐτά, καὶ ἡ γνώσις τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων θὰ ἦτο πολὺ ἀτελεστή. Ἡ ἀρχαιολογία χρεωστέϊ πλεῖστα εἰς τοὺς τάφους, πᾶς δὲ ὁ ἐπισκεπτόμενος ἀρχαιολογικὴν τινὰ συλλογὴν ἐκπλήσσεται διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐν τοῖς τάφοις εὐρεθέντων ἀντικειμένων καὶ ἐρωτᾷ — τί τὰ ἤθελον αὐτὰ εἰς τοὺς τάφους;

Ὅσον φυσικὴ εἶναι ἡ ἀπορία αὕτη τόσον καὶ ἡ λύσις αὐτῆς ἀναγκαία εἰς τὸν θέλοντα νὰ μὴ διεξέλθῃ τὰς αἰθούσας συλλογῆς τινος ὅπως ἐπιπολαιῶς. Καὶ ἡ διατριβὴ αὕτη προτίθεται ἐν μέρει καὶ τοῦτο, νὰ καταστήσῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῆς ᾿Εστίας ὅσον τὸ δυνατόν μάλλον καρποφόρον τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἡμετέρων μουσείων. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι οὐδεὶς πρέπει νὰ περιμένη ἐνταῦθα ἀκριβῆ περιγραφὴν μῆτε τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν θάνατον καὶ τὴν ταφὴν ἡθῶν καὶ ἠθίμων τῶν ἀρχαίων μῆτε τῶν ἐν τοῖς τάφοις εὐρισκομένων ἀντικειμένων· τὰ στενὰ ὅρια τοῦ περιοδικοῦ τούτου ἐπιβάλλουσιν ἡμῖν νὰ παραβλέψωμεν τὰς πολλὰς λεπτομερείας.

Τὰ τῆς ταφῆς ἔθιμα φυσικῶς δὲν ἦσαν κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς τὰ αὐτὰ, ἀλλ' ὑπέστησαν μεταβολὰς ἀναλόγους πρὸς τὰς μεταβολὰς, ἃς τὰ κοινωνικὰ ἤθη καὶ αἱ περὶ θανάτου καὶ μελλούσης ζωῆς ἰδέαι τῶν ἀνθρώπων σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέστησαν. Ὅσον ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένη ἡ κοινωνία, ὅσον ἀγριώτερα καὶ βρβρωώτερα τὰ ἤθη, τόσον καὶ τὰ κατὰ τὴν ταφὴν ἔθιμα ἀγριώτερα καὶ βρβρωώτερα. Ἀπεναντίας δὲ μεταβάλλονται ταῦτα ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον καὶ ἀνθρωπινώτερον ὅταν καὶ ἡ κοινωνία πολιτισθῇ μάλλον καὶ ἐξημερωθῇ. Ἐπίσης δέ, ὡς ἐν παρδείγματι θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ αἱ ὑλικώτεροι αἱ πνευματικώτεροι ἰδέαι περὶ μελλούσης

ζωῆς ἐπηρεάζουσι μέγας τὰ κατὰ τὴν ταφὴν. Οὐχ ἥττον πρέπει ἀμέσως ἐνταῦθα νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι τὰ πρὸς τοὺς νεκροὺς σχετικὰ ἔθιμα, ὡς καὶ τόσα ἄλλα, μεταβάλλουσι μὲν πολλάκις σὺν τῷ χρόνῳ ὅψιν, σπανίως ὅμως ἢ τοῦλάχιστον πολὺ βραδέως ἐκλείπουσιν ὅλως καὶ περιπίπτουσιν εἰς λήθην. Διότι συνηθέστατα τὰ ἀπκντὰ τις ὑπὸ κάπως διάφορον μορφήν, ἐν ᾧ αἱ ἰδέαι, ἐξ ὧν ἐπήγαγον, πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐγκατελείφθησαν. Ἰδοὺ ἐν παρδείγμα· ἡμεῖς ἀπὸ χιλιάδων ἡδὴ ἐτῶν δὲν πιστεύομεν, ὅτι οἱ νεκροὶ ἔχουσιν ἀνάγκην τροφῆς ἢ ποτοῦ, καὶ ὅμως οἱ καρποὶ καὶ τὰ ἄλλα ἐδώματα, τὰ εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καθ' ὠρίσμενας ἡμέρας ἐπὶ τῶν τάφων τῶν νεκρῶν τιθέμενα, εἶναι δι' αὐτοὺς προσωρισμένα, ἂν καὶ καταναλίσκονται σήμερον πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν ἱερέων. Ἐπίσης ὁ ἐπὶ τοῦ τάφου σπενδόμενος οἶνος σπένδεται βεβαίως διὰ τὸν νεκρόν. Τὰ ἔθιμα ταῦτα εἶναι λειψανά τῆς ἀπομεμακρυσμένης ἐκείνης ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ ἀνθρωποὶ ἐπίστευον, ὅτι ὁ νεκρὸς καὶ ἐν τῷ τάφῳ ἔχει ἀνάγκην τροφῆς καὶ ποτοῦ, δὲν ἴσχυσαν δὲ μῆτε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία μῆτε ἡ χριστιανικὴ θρησκεία νὰ ἐξαλείψωσιν αὐτὰ ἐντελῶς.

Ἐποχὴ τοιούτων περιορισμένων περὶ θανάτου καὶ μελλούσης ζωῆς ἰδεῶν ἦτο καὶ ἡ τοῦ Ὁμήρου· ἀλλ' ὁ Ὁμηρὸς ἵσταται εἰς τὸ μεταίχμιον δύο ἐποχῶν, τῆς ἀρχαιοτέρας, πολὺ ὑλικωτέρας, καὶ τῆς μόλις ὑποφωσκούσης νεωτέρας, ἥτις ἐμελλε νὰ διδάξῃ θεωρίας ὑψηλοτέρας καὶ φιλοσοφικωτέρας περὶ μελλούσης ζωῆς. Διὰ τοῦτο αἱ περὶ τῶν ἀντικειμένων τούτων ἰδέαι τοῦ Ὁμήρου εἶναι συγκεχυμένα καὶ ἐνίοτε ἀντιφάσκουσιν ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην. Ἐν συνόλῳ ὅμως καὶ αὐτοῦ αἱ περὶ μελλούσης ζωῆς ἰδέαι εἶναι ἀρκούντως ὑλικαί, ἀφοῦ εἰς πολὺ ὑστερωτέρους ἀκόμη χρόνους (τὸν πέμπτον πρὸ Χρ. αἰῶνα) ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες, ὅτι οἱ δίκαιοι, ἰδίως ὅμως οἱ εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια μεμυημένοι ἀπελάμβανον ἐν τοῖς Ἑλευσίνιοις πεδίοις πάν ὅ, τι περὶ τοῦ κόσμου τούτου δύναται τις ν' ἀπολαύσῃ, μὴ δὲ τοῦ ἔρωτος ἐξαιρουμένου. Ἀφοῦ δὲ τοιαῦτα ἐπρέσβευον οἱ σύγχρονοι τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Πινδάρου, τί ἄρα γε νὰ ἐπίστευον οἱ πολὺ καὶ αὐτῶν καὶ τοῦ Ὁμήρου ἀρχαιότεροι ἀνθρωποὶ, οἱ ἀνθρωποὶ ἐκεῖνοι ὧν τοὺς τάφους εὐρίσκομεν ἐν Μυκῆναις

καὶ ἀλλαχοῦ; Τοῦτο οὐδεὶς δύναται νὰ γνωρίζῃ σαφῶς· πρέπει ὅμως νὰ υποθέσωμεν, ὅτι αὐτοὶ ἔτι μικροτέραν ἐπίστευον τὴν διαφορὰν τῆς παρούσης ἀπὸ τῆς μελλούσης ζωῆς. Διὰ τοῦτο δὲν ἔθαπτον τοὺς νεκροὺς ἐξηπλωμένους, ὅπως ἡμεῖς σήμερον καὶ ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἔπραττον, ἀλλὰ συχνὰ τοὺλάχιστον *καθημένους*. Τοῦτο παρετηρήθη ἐν ἀρχαιοτάτοις τάφοις τῶν Μυκηναίων, τοῦ Ναυπλίου, τῆς Ἐλευσίνης καὶ τῶν Κυκλάδων· ὁ νεκρὸς ἐκάθητο ἐν τῷ τάφῳ ὡς καὶ ἐν τῷ δωματίῳ του. Διὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης λόγον ἔθετον παρὰ τὸν νεκρὸν καὶ διάφορα ἀντικείμενα τῆς κοινῆς χρήσεως, ἀγγεῖα, ὅπλα κ.τ.τ. ἢ κοσμήματα. Ὅτι δὲ οἱ ἐπιζῶντες δὲν ἦσαν πολλάκις διόλου φειδωλοὶ εἰς τὴν κατάθεσιν τοιούτων πραγμάτων παρὰ τῷ ἀποθανόντι συγγενεῖ ἢ φίλῳ, ἀποδεικνύουσιν οἱ ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων ἀνακαλυφθέντες ἐξ τάφοι, τὸν πλοῦτον τῶν ὁποίων θαυμάζουσι πάντες· οἱ ἐπισκεπτόμενοι τὸ ἐν τῷ πολυτελεῖ Μουσεῖον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας. Τῶν ἐξ αὐτῶν τάφων τὰ εὐρήματα, πληροῦντα σχεδὸν μόνον ὁλόκληρον τὴν εὐρείαν αἵθουσαν τὴν καλουμένην Μυκηναϊκάν, συνίστανται εἰς ἀγγεῖα πῆλιν, χαλκᾶ καὶ ἀργυρᾶ διαφόρων μεγεθῶν καὶ σχημάτων, εἰς μέγαν ἀριθμὸν ξιφῶν χαλκῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τρία ἢ τέσσαρα εἶναι ἀξιοθαύμαστα διὰ τὰ χρυσᾶ ἐπικολλήματά των, καὶ τρίτον εἰς ἀπειράριθμα διάφορα ἀντικείμενα, πρὸ πάντων χρυσᾶ, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων βεβαίως ἐχρησίμευον ὡς κοσμήματα. Ὅταν ἀνεκαλύφθησαν οἱ τάφοι οὗτοι, ὁ Σλεῖμαν εἶπεν, ὅτι εἶναι τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Κλυταιμνήστρας καὶ τοῦ Αἰγίσθου φονευθέντων. Δυστυχῶς ὅμως ἡ Ἀρχαιολογία δὲν ἔχει τὰ μέσα ν' ἀποδείξῃ ἀληθῆ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον τοῦ κυρίου Σλεῖμαν. Τοῦτο δὲ μόνον φαίνεται βέβαιον, ὅτι οἱ τάφοι ἦσαν τῷ ὄντι βασιλικοὶ, διότι μόνον βασιλεῖς ἠδύναντο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους νὰ ἦναι τόσον πλούσιοι. Ἀλλὰ καὶ περὶ βασιλέων προκειμένου ἀπορεῖ τις πῶς ἀπεφάσισαν νὰ συνθάψωσι μετὰ τῶν νεκρῶν τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα πολυτελῆ ἀντικείμενα. Τοῦτο ἐξηγεῖται μόνον ἐξ ὅσων εἵπομεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ τότε ἄνθρωποι ἐπίστευον τὴν μέλλουσαν ζωὴν πολὺ ὀλίγον διαφέρουσαν τῆς παρούσης. Ὁ νεκρὸς ἔπρεπε νὰ παραλάβῃ μεθ' αὐτοῦ ὅχι μόνον τὰ τῆς καθημερινῆς χρήσεως ἀντικείμενα, ὅπλα, ἀγγεῖα κ.τ.τ. ἀλλὰ καὶ πᾶν ὅ,τι ἐνταῦθα καθεῖστα τὴν ζωὴν του εὐδαίμονα καὶ μεγαλοπρεπῆ. Ὁ πλούσιος καὶ ἰσχυρὸς, ἐὰν δὲν ἤθελε νὰ παραγκωνισθῇ εἰς τὸν Ἄδην ὡς ὁ ἔσχατος τῶν ὑπηρετῶν του, ἔπρεπε νὰ φέρῃ μεθ' αὐτοῦ καὶ τὸν πλοῦτόν του ἢ τοὺλάχιστον μέρος αὐτοῦ. Ἐπρεπε νὰ φέρῃ μεθ' αὐτοῦ πιθανῶς καὶ ἄλλα

τινὰ πράγματα, περὶ τῶν ὁποίων ὅμως δυστυχῶς ἐξ Ἑλλάδος δὲν ἔχομεν μῆτε γραπτὰς πληροφορίας μῆτε ἐνδείξεις κἂν ἐξ ἀνασκαφῶν. Γινώσκουμεν ὅμως, ὅτι ἄλλοι λαοί, οἱ Σκύθαι π.χ. ὁσάκις ἀπέθνησκε βασιλεὺς τις, ἔπνιγον καὶ ἔθαπτον μετ' αὐτοῦ μίαν τῶν παλλακίδων του, πρὸς τούτοις καὶ οἰνοχόον καὶ μάγειρον καὶ ἵπποκόμον καὶ θαλαμηπόλον καὶ ἀγγελιαφόρον καὶ ἵππους· ὥστε αὐτοὶ κατήρχοντο εἰς τὸν Ἄδην παρακολουθούμενοι ὑφ' ὅλης τῆς βασιλικῆς συνοδίης των. Περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐν Ἑλλάδι βασιλέων τοιοῦτό τι, ὡς εἵπομεν, δὲν εἶναι γνωστόν· ἀλλὰ καὶ ὅλως ἀπίθανον δὲν εἶναι. Ὁ Ὀμηρος, ὅστις εἶναι κατὰ τρεῖς περίπου αἰῶνας νεώτερος τῶν Μυκηναίων τάφων, περιγράφων τὴν ταφὴν τοῦ Πατρόκλου λέγει, ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἔκασσε μετ' αὐτοῦ ἐκτὸς πολλῶν βοῶν καὶ προβάτων καὶ τέσσαρας ἵππους, δύο κύνas καὶ δώδεκα Τρώας. Ὁ Ἀχιλλεὺς, λέγουσι τὰ ποιήματα, ἔτρεφεν ἐννέα κύνas, ἐκ τούτων δὲ ἔσφαξε δύο ὡς δῶρα διὰ τὸν φίλον του· δῶρα ἦσαν καὶ οἱ τέσσαρες συσφαγέντες ἵπποι. Περὶ τῶν Τρώων αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς λέγει, ὅτι τοὺς σφάζει, διότι εἶναι θυμωμένοι διὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου. Δὲν ὑπάρχει ὅμως, νομίζω, ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ὀμηρος περιγράφει ἐνταῦθα ἔθιμον, οὗ ἡ σημασία εἶχεν ἤδη εἰς τὴν ἐποχὴν του ἐντελῶς λησμονηθῇ. Εἰς χρόνους δηλαδὴ ἀρχαιοτέρους τοῦ Ὀμήρου ἔσφαζον τοὺς αἰχμαλώτους οὐχὶ πρὸς ἐκδίκησιν, ἀλλὰ δι' ὃν λόγον ἔσφαζον καὶ τοὺς ἵππους καὶ τοὺς κύνas, ἦτοι διὰ ν' ἀκολουθήσωσι τὸν νεκρὸν εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν, ὅπως καὶ ἐκεῖ τῷ ὑπηρετῶσιν. Ἐν ὅσῳ λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι εἶχον τοιαύτας ἰδέας, δὲν βλέπω διατὶ θὰ ἐδυσκολεύοντο νὰ θάπτωσι μετὰ τοῦ νεκροῦ καὶ μίαν τῶν παλλακίδων του, ἀφοῦ μάλιστα καὶ αὐταὶ ἦσαν πάντοτε αἰχμάλωτοι.

Τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἂν ἐπεκράτησέ ποτε ἐν Ἑλλάδι, ἐνωρὶς κατηργήθη, ἀμα ὡς δηλαδὴ τὰ ἦθη ἔγειναν ἡμερώτερα καὶ αἱ περὶ θανάτου ἰδέαι ὀλίγον ὑψηλότεραι. Εἰς τὴν ὁμηρικὴν ἐποχὴν συνήθως μόνον κτήνη ἐσφάζοντο ἐπὶ τοῦ νεκροῦ· τὸν θάνατον τῶν δώδεκα Τρώων αὐτὸς ὁ Ὀμηρος θεωρεῖ ἔργον φοβερὸν καὶ ἀσύνηθες, ἀφορμὴν ἔχον τὴν μεγάλην τοῦ Ἀχιλλέως λύπην ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Πατρόκλου.

Ἐντελής ὅμως μεταβολὴ τῶν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου θεωριῶν τῶν ἀρχαίων ἐπῆλθε μετὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους, καὶ πάλιν οὐχὶ διὰ μιᾶς καὶ ἐξ ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ βῆμα πρὸς βῆμα ἀνῆλθον οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τῶν ταπεινότερων καὶ ὑλικωτέρων ἰδεῶν εἰς ὑψηλότερας καὶ ἠθικωτέρας. Δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθώμεν ἐνταῦθα τὴν βαθμικαὴν ταύτην ἐξέλιξιν καθ' ὅλα τὰ στάδιά της.

Ἄρκει ὅμως, ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν γνωρίζει ἐν τῷ Ἄδῃ διαφορὰν μεταξὺ καλῶν καὶ κακῶν ἀνθρώπων, μεταξὺ δικαίων καὶ ἀδίκων· δὲν γνωρίζει ἀμοιβὰς διὰ τοὺς πρώτους μηδὲ ποινὰς διὰ τοὺς ἄλλους. Κατ' αὐτὸν ὁ Ἀχιλλεὺς ἄρχει ἐν τοῖς νεκροῖς ὅπως καὶ ἐπὶ γῆς ἦτο ὁ πρῶτος τῶν ἡρώων· ὁ Ἀγαμέμνων καὶ νεκρὸς ἔχει τὴν συνοδίαν καὶ τοὺς τίτλους του. Ἀλλ' οὐδεὶς χρηστὸς ἄνθρωπος τιμᾶται ἐν τῷ Ἄδῃ μόνον διότι ἦτο χρηστὸς. Κατὰ τὸν πέμπτον ὅμως αἰῶνα τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω. Φιλόσοφοι, ποιηταὶ καὶ θεολόγοι συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μορφωθῶσιν ἄλλαι ιδέαι περὶ μελλούσης ζωῆς, ιδέαι περὶ δικαστηρίων νεκρῶν, περὶ ἀμοιβῶν τῶν δικαίων καὶ τιμωριῶν τῶν ἀδίκων, περὶ Ἡλυσίων πεδίων καὶ Ταρτάρου, δηλαδὴ παραδείσου καὶ κολάσεως, ιδέαι τέλος, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀνωτέρα τοῦ πλούτου καὶ τῆς ὑλικῆς ισχύος.

Ἀνάλογος πρὸς τὰς ἐξευγενισθείσας ταύτας ιδέας εἶναι ἀπὸ τοῦδε καὶ ἡ διακόσμησις τῶν τάφων. Τὰ τῷ νεκρῷ διδόμενα ἀντικείμενα δὲν εἶναι προσωρισμένα νὰ τῷ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν, ἀλλὰ δίδονται μόνον πρὸς ἀνάμνησιν παρὰ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, εἶναι ἀθύρματα, οὐχὶ πράγματα ἀναγκαῖα. Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν εἰς λεπτομερεστέραν περιγραφὴν αὐτῶν, καλὸν εἶναι νὰ προταχθῶσιν ὀλίγα περὶ τινων σχετικῶν πρὸς τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐνταφίανσιν ἐθίμων, ἐξ ὧν ἔλαβον τὴν γένεσιν τῶν καὶ ἰδιά τινα μνημεῖα καὶ παραστάσεις ἐπ' αὐτῶν.

Ἡ σπουδαιότης τῶν πρὸ τῆς ἐνταφιάσεως τοῦ νεκροῦ πράξεων ἦτο ἡ πρόθεσις αὐτοῦ, ἣτις ἐγένετο ὅπως περίπου καὶ σήμερον ἀκόμη παρ' ἡμῖν· ἦτοι ἀφοῦ ἔλουν καὶ ἐνέδουν τὸν νεκρὸν ἐνδύματα συνήθως λευκά, ἔθετον ἔπειτα αὐτὸν ἐπὶ κλίνης τοὺς πόδας ἔχοντα τετραμμένους πρὸς τὴν θύραν· ἐκοσμεῖτο δὲ ἡ τε κλίνη καὶ ὁ νεκρὸς διὰ κλάδων καὶ ἀνθέων καὶ περὶ τὴν κεφαλὴν του ἔθετον ἐνίοτε καὶ στέφανον ἐκ φύλλων χρυσῶν. Ἄλλοτε πάλιν ἐκάλυπτον διὰ φύλλων χρυσῶν καὶ ὀλόκληρον τὸ στῆθος αὐτοῦ· ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἄλλα χρυσᾶ ἢ καὶ ἀργυρᾶ κοσμήματα ἐφόρουσαν οἱ νεκροί, οἱ ἄνδρες δακτυλίους, αἱ γυναῖκες ἐνώτια, ψέλλια καὶ ἀλύσους, οἱ δὲ παῖδες περιάπτα. Πρέπει ὅμως νὰ προσθέσωμεν, ὅτι τὰ χρυσᾶ ταῦτα ἀντικείμενα εἶναι σπανιώτατα εἰς τοὺς τάφους τῶν καλῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος, εὐρίσκονται δὲ πολὺ συχνότερα εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους καὶ εἰς τοὺς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Μετὰ τὴν κόσμησιν τῆς κλίνης καὶ τοῦ νεκροῦ ἔθετον παρ' αὐτὸν καὶ ληκύθους τινάς, δηλαδὴ ἀγγεῖα περιέχοντα μῦρα διάφορα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἰδιαίτερος κατασκευα-

ζόμενα. Περὶ τῶν ἀγγείων τούτων θὰ εἴπωμεν πλείοτερα κατωτέρω. Τὴν κλίνην περιεστοίχίζον ἔπειτα αἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ γυναῖκες καὶ ἄρχιζον τὸν θρῆνον, εἰς ὃν ἀπέδιδον, ὡς φαίνεται, μεγίστην σημασίαν διότι εἰς τὰ τοιαῦτα οἱ Ἕλληνες πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ στωϊκοὶ φιλόσοφοι. Τὸ αἶσθημα τῆς συγγενικῆς ἀγάπης, τὸ αἶσθημα τῆς φιλίας, ἦτο βαθύτατα ἐν αὐτοῖς ἐρριζωμένον, καὶ ὅπως αὐτοὶ ἠσθάνοντο, ἐπεθύμουν νὰ ἐμπνεύσωσι καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ὅμοια αἰσθήματα ὑπὲρ ἐαυτῶν. Αὐτὸς ὁ Σόλων, ὁ μέγας τῶν Ἀθηνῶν νομοθέτης, εὐχεταὶ νὰ μὴ ἀποθάνῃ ἄκλαυστος, ἀλλὰ νὰ προξενήσῃ ὁ θάνατός του λύπην καὶ στεναγμούς εἰς τοὺς φίλους του. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ δὲν ὑπάρχει εὐχὴ φιλοanthρωποτέρα ταύτης· τὸ ἐναντίον θὰ ἦτο ὑποκρισία ἢ ἐγωϊσμός καὶ περιφρόνησις τῆς ἀγάπης τῶν ἄλλων.

Εἰς τοὺς περὶ τὸν νεκρὸν θρῆνους προσεκάλουν πολλὰ καὶ ἄνδρας ἢ γυναῖκας ξένους, ὅπως φάλωσι τὰ μοιρολόγια, ὅπως δηλαδὴ καὶ παρ' ἡμῖν γίνεται. Εἰς ἀρχαιότερους χρόνους, ἦτοι εἰς τὴν ὁμηρικὴν ἐποχὴν, οἱ θρῆνοι οὗτοι καὶ αἱ ἐνδείξεις τοῦ πένθους ἦσαν πολὺ ζωηρότεροι καὶ, δυνάμεθα εἰπεῖν, βαρβαρώτεροι. Ὁ Ἀχιλλεὺς, ὅταν τῷ ἀνγγέλληται ὁ θάνατος τοῦ φίλου του Πατρόκλου, χύνει κόνιν κατὰ τῆς κεφαλῆς του καὶ τίλλει τὴν κόμην του· αἱ δὲ αἰχμάλωτοι γυναῖκες κτυποῦσι τὰ στῆθη των καὶ ἡ Βρισηὶς διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν αἱματόνει τὸ πρόσωπον καὶ τὸ στῆθος τῆς διὰ τῶν ὀνύχων. Καὶ ἡ διάρκειά τοῦ θρῆνου κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν δὲν ἦτο μικρά. Τὸν Ἑκτορα θρηνοῦσιν οἱ Τρῶες ἐννέα ἡμέρας καὶ τὸν θάπτουσιν τὴν δεκάτην. Τὸν δὲ Ἀχιλλεῖα κλαίουσιν οἱ Ἕλληνες δεκαεπτὰ ὀλοκλήρους ἡμέρας. Ἡ Θέτις καὶ αἱ Νηρηίδες πᾶσαι ὀλοφύρονται περὶ τὸν νεκρὸν, αἱ δὲ ἐννέα Μοῦσαι ψάλλουσι μοιρολόγια τὸσον συγκινητικά, ὥστε οὐδὲ ἓνα Ἀργεῖον θὰ ἔβλεπε ἀδάκρυτον, λέγει ὁ ποιητής.

Εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ὅμως χρόνους ἐμετριάσθησαν οἱ θρῆνοι καὶ τὰ πάθη πολὺ, ἀπηγορεύθησαν δὲ καὶ διὰ νόμου αἱ ἀμυχαὶ τῶν προσώπων καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὁ Σόλων μάλιστα φαίνεται ἀπηγόρευσε καὶ τὰ μοιρολόγια τῶν μισθωτῶν γυναικῶν.

Παραστάσεις τῆς προθέσεως καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν θρῆνου ἐσώθησαν ἱκαναὶ ἐπὶ ἀγγείων, ἐν δὲ τῷ ἐν τῷ Πολυτεχνεῖῳ Μουσείῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας εἰς τὴν αἰθούσαν τῶν ἀγγείων εὐρίσκονται τέσσαρα τοιαῦτα εὐμεγέθη ἐκτεθειμένα ὑπὸ ὑελίνους κώδωνας ἐπὶ τῶν τραπέζων τῶν παρὰ τὸν τοῖχον δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἀριθμοὺς φέρουσιν 6, 84, 613 καὶ 1349, δύνανται δὲ τις νὰ τὰ ἀνέυρῃ ευκόλως.

διότι παρ' ἐκάστῳ ὑπάρχει δελτίον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *πρόθεσις νεκροῦ*.

Μετὰ τὴν πρόθεσιν ἔρχεται ἡ ἐνταφίασις. Νεκροταφεῖα οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὴν σημερινὴν σημασίαν τῆς λέξεως δὲν εἶχον, ἔθαπτον δὲ πανταχοῦ περίξ τῶν πόλεων, ἰδίως ὅμως προετιμῶντο αἱ ἐκατέρωθεν δημοσίων ὁδῶν θέσεις. Ἐν Ἀθήναις π. χ. τὰ καλλίτερα μνημεῖα ἔκειντο παρὰ τὴν Ἱερὰν λεγομένην ὁδόν, ἣτις ἦγεν εἰς Ἐλευσίνα, καὶ παρὰ τὴν τῆς Ἀκαδημίας, πρὸ τοῦ Διπύλου δέ, ὅπου συνήρχοντο αἱ δύο αὐταὶ ὁδοί, ἦτοι εἰς τὴν Ἀγίαν Τριάδα σώζεται, ὡς γνωστόν, καὶ σήμερον ἀκόμη μέρος ἀρχαίου νεκροταφείου περιέχον πολλὰ ὠραιότατα μνημεῖα. Ἐπὶ τῆς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ὁδοῦ εὐρίσκοντο οἱ τάφοι τοῦ Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος, τοῦ Περικλέους, τοῦ Θρασυβούλου, τοῦ Κόνωνος, τοῦ ῥήτορος Λυκούργου καὶ πάντων τῶν ἐν πολέμῳ ἀποθανόντων Ἀθηναίων, πλὴν τῶν ἐν Μαραθῶνι πεσόντων· διότι αὐτοὶ ἐτάφησαν εἰς τὸν τόπον τῆς μάχης. Παρὰ δὲ τὴν Ἱερὰν ὁδὸν ἔκειντο ἄλλα ἀξιόλογα μνημεῖα. Ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς εἶπομεν, ὠρισμένα νεκροταφεῖα δὲν ὑπῆρχον, ἔθαπτον πανταχοῦ, εὐρέθησαν δὲ τάφοι εἰς τοὺς Ἀμπελοκήπους, εἰς τὸ Γουδί, παρὰ τὴν ὁδὸν Φαλήρου καὶ ἀλλαχοῦ. Εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀκολουθῶν τις τὴν γραμμὴν τῶν τάφων εὐρίσκει τὰ ἔχνη ἀρχαίας λεωφόρου· οὕτω π. χ. ἐν Τανάγρα δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης εἰς Θήβας ὁδὸν εἰς ἱκανὸν διάστημα, ἔτι δὲ ἀσφαλέστερον ἐν Ἐρετρίᾳ, ἣτις κειμένη μεταξὺ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ ὄρους Ὀλύμπου ἐπὶ παραλίας μακρᾶς καὶ στενῆς δύο μόνον κυρίας ὁδοὺς εἶχε, τὴν μὲν πρὸς δυσμὰς ἄγουσαν καὶ εἰς Χαλκίδα ἀπολήγουσαν, τὴν δ' ἐτέραν, νοτιοανατολικήν, εἰς Κάρυστον φέρουσαν. Ἐπὶ τῶν δύο τούτων ὁδῶν λοιπὸν κεῖνται καὶ οἱ πλεῖστοι τάφοι τῶν Ἐρετριέων. Ἀλλως τὸ ἔθιμον τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν θάπτειν καταφαίνεται καὶ ἐκ πολλῶν ἐπιταφίων ἐπιγραφῶν, ἐν οἷς ὁ νεκρὸς ὑποτίθεται διαλεγόμενος πρὸς τοὺς ὁδοιπόρους. Μεταξὺ ἄλλων πολλῶν τοιοῦτων ἀρκεῖ ν' ἀναμνησθῇ τις τὸ περίφημον ἐπίγραμμα ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν τριακοσίων ἐν Θερμοπύλαις πεσόντων Σπαρτιατῶν:

ᾧ ἔξιν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίαις, ὅτι τῇδε κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Διότι καὶ αὐτοί, ὡς δηλοῖ τὸ ἐπίγραμμα καὶ ὡς λέγει καὶ ὁ Ἡρόδοτος, ἐτάφησαν παρὰ τὴν ὁδόν.

(Ἔπεται συνέχεια).

ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ.

Ο ΕΜΠΡΗΣΤΗΣ

(Μυθιστορίξ Ἡλ. Βερτί.—Μετάφρασις Α. Β.)

[Συνέχεια· ἴδε προηγούμενον φύλλον].

Πατὴρ καὶ υἱὸς ἔμεινον ὄρθιοι, ἀκροαζόμενοι τὸν φοβερὸν μυκηθμόν ὅστις ἐβόα ἐξω, οὐδὲν ἔχων τ' ὅμοιον πρὸς τὴν παροδικὴν καὶ ἀνώμαλον βοήν τοῦ ἀνέμου, ἀλλ' ὑπόκωφος, συνεχῆς καὶ πλήρης ψόφων ἐνδεικτικῶν τῆς ἀληθείας. Συγχρόνως δὲ καπνὸς ὀλονέν πυκνότερος ἐπλήρου τὸν θάλαμον κ' ἐσκότιζε τὴν λάμψιν τῶν φώτων.

— Θεέ μου, ἀνέκραζεν ὁ τραπεζίτης, ὁ πύργος καίεται!

Καὶ ὀρμήσας ἤνοιξε τὴν θύραν, ἀλλὰ στρόβιλος φλογῶν τὸν ἠνάγκασε νὰ τὴν κλείσῃ πάλιν ἀμέσως. Τὸ παρακείμενον δωμάτιον, ὅπερ ἐχρησίμευεν ὡς προθάλαμος, ἦτο ἤδη φλεγόμενη καμίνος.

Δὲν ὑπῆρχε δὲ ἄλλη διέξοδος, καὶ ὁ ἄνθρωπος καθίστατο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν πνιγνότερος.

Ὁ Ἐκτωρ ἠθέλησε νὰ δράμῃ πρὸς τὸ παράθυρον· ἀλλὰ καίτοι ἀνακτῆσας τὸ λογικόν του, ἐκλονίσθη ἐκ τῆς ὑφισταμένης ἔτι καρηθαρίας του, καὶ ἠναγκάσθη νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τινος ἐπιπλου ἵνα μὴ πέσῃ. Ἔσπευσε δὲ ὁ πατὴρ του νὰ σύρῃ τὰ παραπετάσματα καὶ ν' ἀνοίξῃ τὸ παράθυρον. Ἀλλὰ κ' ἐκεῖθεν ἀνέθορον φλόγες καὶ καπνός, διότι τὸ πῦρ ἀνεδίδετο ἀφθονον ἀπὸ τοῦ κάτω πατώματος, καὶ τὰ παραθυρόφυλλα ἔκαιον ἤδη ἐξωθεν.

Ὁ Λοβεδὺ ἠναγκάσθη νὰ κλείσῃ ἀμέσως τὰ ὑελώματα, ὧν αἱ ὑελοὶ διερράγησαν μετ' ὀλίγον ἐν πενθίμῳ πατάγῳ.

— Ἀλλ' ἐδῶ εἶνε κόλασις! ἐφώνει φοβερὰ βλασημῶν καὶ τρέχων ἔνθεν κακεῖθεν. Ἐχάθημεν!

Ὁ Ἐκτωρ μετέβαινε καὶ αὐτὸς ἀπὸ ἐπίπλου εἰς ἐπίπλον· διαβαίνων δὲ πρὸ τῆς Φακινέτας, ἤγειρε τὴν χεῖρά του:

— Κακοῦργε! εἶπε· ἔπρεπε νὰ...

Ἡ παράφρων ἐξέφυγε διὰ ταχέος ἄλματος, καὶ ἀνέλαβε τὸ παιδίον, ὅπερ, ἀφυπνισθὲν ἤδη ὑπὸ τῆς δυσπνοίας καὶ τῆς θερμότητος, ἔβαλλεν ἀλγεινὰς οἰμωγὰς.

— Ἀκουσε, κύριε Ἐκτωρ, εἶπε διὰ τῆς φρικώδους αὐτῆς ἀπαθείας, συλλογίσου μόνον διὰ τὴν ψυχὴν σου! Ἡ δουλειὰ πάγει γρήγορα, βλέπω, ... γρηγορώτερα παρ' ὅ,τι ἔλεγα, ... ἐξ αἰτίας τοῦ ἀνέμου. Πάρε τὸ λοιπὸν ἀπόφασιν· κανεὶς δὲν θὰ γλυτώσῃ! Δὲν ἦτον ἄλλος τρόπος νὰ φιλιώσωμεν μὲ τὸν Θεόν! Ὅλο τὸ σπίτι καίει ἀπὸ παντοῦ... Εἶχα πολλὰ κανναβοῦζυλα... καὶ θὰ μείνωμεν ὅλοι ἐδῶ... ὅλοι, ὅλοι... ἡ φωτιά τὰ καθαρίζει ὅλα.